

Mészáros József:¹

Nyugdíjrendszerek és demográfia: egymásra kölcsönösen ható folyamatok

Bevezetés

Napjainkban a közbeszédben is gyakorta hallunk az egyre idősödő társadalomról és ennek veszélyeiről a nyugdíjrendszerekre nézve. Előadásomban ezen állítás igazságát nem vitatva, szeretném az érem másik oldalát is bemutatni, azaz a nyugdíjrendszereknek, mint intézményeknek hatását a demográfiai folyamatokra.

Demográfiai változások az utóbbi évszázadban

Elemzésünkhöz foglaljuk össze néhány pontban az utóbbi száz, százötven év fontosabb demográfiai változásait.

1. Az első világháború óta a fejlett világban mindenütt trendszerűen csökken a termékenység, ebből a több mint évszázados folyamatból csak egy apró kitérő a baby boom két évtizede.
2. A házassági ráták folyamatosan csökkennek az utóbbi néhány évtizedben rohamosan.
3. A válási arányszámok jelentősen növekednek.
4. Gyakoriak az egyszülős háztartások.
5. Megnövekedett és dinamikusán növekszenek az élettársi kapcsolatok száma.
6. Növekszik a házasságon kívül született gyermekek száma.
7. Növekszik a tudatosan gyermektelen párok száma.
8. Az idősebbkori halandóság mutatói folyamatosan javulnak.

A termékenységi és haladósági változások következtében:

1. A népesség gyors öregedésnek indul.
2. A fejlett világ országainak döntő többségében a természetes szaporulat negatívvá válik.
3. Az európai országok többsége migrációs célterületté válik.

A fenti demográfiai folyamatok nyugdíjbiztosításra gyakorolt hatásait gyakorta elemezzük, elemzik. Számptalan tudományos igényű közlemény született e kérdésről, és a napi sajtóban majd minden nap jelennek meg cikkek. E folyamat hatásait a nyugdíjbiztosításra az alábbiakban röviden fogjuk összefoglalni. Írásomban a folyamat fordítottját kívánom bővebben elemezni, azaz a nyugdíjbiztosítás hatását a születési ráták csökkenésére, mely jelenség kevésbé köztudott, és a tudományos viták keresztüzében áll. Számos szerző

¹ BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék mj@eik.bme.hu
NyME GEO Társadalomtudományi Tanszék mj@geo.info.hu

bizonyítékokat talált e hatás meglétére. Az írásban ezt kívánom részletesen bemutatni és amennyiben ez az állítás igaz, az ebből adódó következtetésekre és következményekre is kitérek.

Demográfia és nyugdíjrendszerek

A nyugdíjrendszereket különböző tipológia szerint szokás rendszerezni. A szakirodalomban leginkább egy háromdimenziós tipológia elterjedt:

1. Fedezett vagy fedezetlen.
2. Biztosítás matematikailag korrekt avagy sem.
3. Járulék vagy ellátás meghatározott.

A rendszerek e tipológia egyes celláiba sorolt elemei nyilvánvalóan más és más termékenységi hatással rendelkeznek, de egyelőre tekintsünk el a különböző elemektől. Minden nyugdíjrendszer az egyének aktív életszakaszában felhalmozási időszakot határoz meg. A felhalmozási időszak végén többnyire egy bizonyos korhatár elérésekor ezt az adott egyén életjáradékra váltja (a biztosított halála esetén többnyire hátramaradottak részesülnek a járadékból). A felhalmozási periódus a fedezett rendszerekben e járulékok összegyűjtését jelenti az aktív életszakaszban. A felosztó-kirovó rendszerekben a fedezet nem fizikai, hanem humántőke: a felnövekvő nemzedékek járulékfizető képessége és hajlandósága. Ebben a rendszerben a felhalmozás a következő nemzedékek felnevelését és képzését jelenti. (Napjainkban a nyugdíj formulák általában nem veszik figyelembe a gyermekek felnevelésére fordított erőforrásokat, holott e rendszerek egyértelműen demográfia-függők. Ez részben előnyük, részben hátrányuk, hiszen háborús időszakok után a humántőke többnyire rendelkezésre áll, míg a fizikai tőke megsemmisül.)

A nyugdíjrendszerek alapfeltevései

A nyugdíjrendszereket, történetileg homogén munkavállalói csoportok időskori ellátásának biztosítására hozták létre. E csoportok vagy a nagyipari munkásság, vagy a tisztviselők köréből kerültek ki. Az 1800-as évek végén, illetve a 20. sz. elején az e körben foglalkoztatottak döntően férfiak voltak, és az alkalmazottak jövedelmi és családi pozíciói stabilak és homogének voltak.

1. Táblázat: Nyugdíjrendszerek kialakulása Európában

	Ipari baleset	Betegség	Nyugdíj	Munkanélküliségi
Belgium	1903	1894	1900	1920
Hollandia	1901	1929	1913	1916
Franciaország	1898	1898	1895	1905
Olaszország	1898	1886	1898	1919
Németország	1871	1883	1889	1927
Írország	1897	1911	1908	1911
Egyesült Királyság	1897	1911	1908	1911
Dánia	1898	1892	1891	1907
Norvégia	1894	1909	1936	1906
Svédország	1901	1891	1913	1934
Finnország	1895	1963	1937	1917
Ausztria	1887	1888	1927	1920
Magyarország	1887	1887	1928	1988
Svájc	1881	1911	1946	1924
Ausztrália	1902	1945	1909	1945
Új Zéland	1900	1938	1898	1938
Kanada	1930	1971	1927	1940
USA	1930	-	1935	1935

A járulék beszedés a homogén munkavállalói csoportoktól relatíve egyszerű volt, a befizetések elkerülése pedig lehetetlen. A társadalom a demográfiai egyensúly vagy a növekedés állapotában volt, a gazdaság pedig a lassú, de egyenletes növekedés periódusában, azaz

- a foglalkoztatási szerkezet stabil,
- a demográfiai helyzet kedvező,
- a gazdasági növekedés állapotában volt a társadalom.

Megállapíthatjuk, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek e három alapfeltevés mentén szerveződtek és mind máig e három feltételre nyugszanak. A 20. század lényegében az állami szociális rendszerek kiépülésének és sikertörténetének időszaka volt. A 20. század elejére lényegében mindegyik fejlett állam kialakította társadalombiztosítási rendszerét, amelyek a második világháború után a háború pusztításának mértékétől függően alakultak át felosztó-kirovó rendszerekké. Ezt a folyamatot a költségvetés szerkezetének átalakulásában is nyomon követhetjük. Különösen érdekes az Egyesült Államok és a kontinentális Európa összehasonlítása e szempontból. Az adatokból jól látszik, hogy a kontinentális Európában az egyes társadalmak sokkal fontosabbnak tartották a szociális védőháló kialakítását, míg az Egyesült Államokban az egyéni felelősség és feladatvállalás szerepe hangsúlyozódott ki.

A társadalom nemzetállami keretekben működött, világos volt, hogy kik az adó és járulékfizetők alanyai és hasonlóan az ellátottak köre is egyszerűen meghatározható volt. Nemzetközi mobilitás lényegében nem volt, az emberek többé-kevésbé ugyanazon a helyen éltek le életüket, ahol megszülettek.

Demográfiai kihívások

Az utóbbi évtizedek felerősítették a korábbi folyamatokat, azaz a csökkenő születésszám, a meghosszabbodott életkor következtében a fejlett társadalmak korfája átalakult. Míg korábban az idősebbek voltak kisebbségben, napjainkra az idős korosztály fiatalokhoz viszonyított aránya radikálisan megváltozott. Ez új kihívásokat jelent, hiszen az időskori ellátó rendszerek finanszírozása más alapfeltevésre épült, arra, hogy a mindenkori aktív korosztályok a jelenleginél jóval nagyobb arányt képviselnek az idősekhez képest. Így a döntéshozók kénytelenek a nyugdíjkorhatár emelésével szembe nézni, hogy a nyugdíjrendszer továbbra is finanszírozható maradjon. E kihívással párhuzamosan szerte a világban lényegében a hetvenes évekre vált a teljes társadalom nyugdíjrendszerek által lefedetté és ennek hatása is napjainkra érik meg.

2. Táblázat: **Még várható élettartam 65 éves kort betöltöttek számára, 1996**

Ország	Várható élettartam 65 éves korban	
	Férfi	Nő
Belgium	14.0	18.3
Kanada	15.7	19.9
Franciaország	15.9	20.3
Németország	14.6	18.3
Olaszország	15.3	19.1
Japán	16.5	20.9
Hollandia	14.8	19.1
Spanyolország	15.5	19.2
Svédország	16.0	19.8
Egyesült Királyság	14.6	18.3
Egyesült Államok	15.5	19.0

Forrás OECD Health Data 2000

3. Táblázat: **65 éven felüliek aránya a 15-64 évesekhez viszonyítva (%)**

Ország	1980	2000	2010	2030	2050
Ausztrália	14.7	18.0	19.8	32.2	37.2
Ausztria	24.0	21.5	24.0	40.	53.6
Belgium	21.	25.2	26.0	42.6	48.3
Kanada	13.8	18.7	20.7	37.3	40.1
Dánia	22.3	22.7	25.8	38.4	40.3
Finnország	17.7	22.2	25.4	43.5	44.0
Franciaország	21.9	24.4	25.3	38.7	44.2
Németország	23.7	24.0	29.6	43.3	48.7
Görögország	20.5	26.7	30.3	42.3	64.5
Írország	18.3	16.8	18.2	28.3	39.9
Olaszország	20.4	26.9	31.4	49.1	65.7
Luxembourg	20.0	21.2	23.4	37.1	45.2
Hollandia	17.4	20.2	23.0	43.0	49.1
Új Zéland	15.7	17.7	18.9	30.4	34.3
Portugália	16.4	23.2	25.2	35.9	56.3
Spanyolország	17.0	24.9	27.0	42.3	72.0
Svédország	25.4	27.1	29.7	43.4	46.5
UK	23.5	24.6	25.9	38.3	42.2
US	16.9	19.0	19.5	33.6	35.5

forrás: World Labour Report 2000

4., Táblázat Jövedelemadó és társadalombiztosítási járulékok

Ország	Összesen	Jövedelem adó	társadalombiztosítási járulék	
			Foglalkoztatott	foglalkoztató
	(1)	(2)	(3)	(4)
Belgium	55,4	21,4	10,7	23,3
Németország	51,8	17,3	17,3	17,3
Nagy Britannia	33,5	15,7	8,2	9,6
Franciaország	50,1	10,8	9,6	29,7
Ausztria	47,4	10,9	14,0	22,6
Luxemburg	35,3	11,1	12,3	11,9
Hollandia	38,6	9,5	19,7	9,5
Svájc	29,5	9,6	10,0	10,0
Svédország	47,9	18,1	5,3	24,5
Norvégia	37,3	18,8	6,9	11,6
Finnország	44,6	20,1	5,1	19,4
Japán	27,7	5,9	10,5	11,3
Korea	17,3	2,5	6,5	8,2
Ausztrália	28,3	22,7	0,0	5,7
Dánia	41,4	30,2	10,6	0,5
Olaszország	45,4	13,6	6,9	24,9
Kanada	31,6	14,8	6,2	10,5
Spanyolország	39,0	10,7	4,9	23,4
Írország	25,7	11,4	4,7	9,7
Amerikai Egyesült Államok	29,1	14,6	7,3	7,3
Izland	29,0	23,4	0,2	5,4
Görögország	38,8	4,3	12,5	21,9
Új-Zéland	20,5	20,5	0,0	0,0
Portugália	36,2	8,1	8,9	19,2
Törökország	42,7	12,7	12,3	17,7
Csehország	43,8	8,6	9,3	25,9
Lengyelország	43,6	5,3	21,3	17,0
Magyarország	50,5	14,3	10,0	26,3
Szlovákia	38,3	6,9	10,6	20,8
Mexikó	18,2	5,6	1,4	11,2
<i>Átlag (súlyozatlan):</i>				
OECD	37,3	13,3	8,8	15,2
EU-15	42,1	14,2	10,0	17,8
EU-19	42,5	13,1	10,6	18,8

Forrás: OECD (2004)

5., Táblázat **Általános demográfiai jelzőszámok, 2004**

Ország	A népesség csoportonkénti megoszlása, százalék			Öregedési index
	0-14	15-64	65-	
Ausztria	16,3	68,2	15,5	95,1
Belgium	17,3	65,6	17,1	98,8
Ciprus	20,0	68,1	11,9	59,5
Csehország	15,2	70,8	14,0	92,1
Dánia	18,9	66,2	14,9	78,8
Észtország	16,0	67,9	16,1	100,6
Finnország	17,6	66,8	15,6	88,6
Franciaország	18,6	65,1	16,3	87,6
Görögország	14,5	67,7	17,8	122,8
Hollandia	18,5	67,6	13,9	75,1
Írország	20,9	68,0	11,1	531
Lengyelország	17,2	69,8	13,0	75,6
Lettország	15,4	68,4	16,2	105,2
Litvánia	17,7	67,3	15,0	84,7
Luxemburg	18,8	67,1	14,1	75,0
Magyarország	15,9	68,6	15,5	97,6
Málta	18,2	68,7	13,1	71,9
Nagy-Britannia	18,3	65,7	16,0	87,4
Németország	14,7	67,3	18,0	122,4
Olaszország	14,2	66,6	19,2	135,2
Portugália	15,7	67,4	16,9	107,9
Spanyolország	14,5	68,6	16,9	116,5
Svédország	17,8	65,0	17,2	96,6
Szlovákia	17,6	70,9	11,5	65,3
Szlovénia	14,6	70,4	15,0	102,7
Európai Unió-15	16,3	66,7	17,0	104,3
Európai Unió-25	16,4	67,2	16,4	100,0
Bulgária	14,7	68,2	17,1	116,3
Horvátország	16,1	67,3	16,6	103,1
Norvégia	20,0	65,2	14,8	74,0
Oroszország	15,7	70,9	13,4	85,4
Románia	16,2	69,3	14,5	89,5
Svájc	16,9	67,6	15,5	91,7
Törökország	28,8	65,4	5,7	19,8
India	32,7	62,6	4,7	14,4
Izrael	28,4	61,7	9,9	34,9
Japán	13,9	66,6	19,5	140,3
Kína	20,3	71,2	8,5	41,9
Koreai Köztársaság	19,6	71,7	8,7	44,4
Amerikai Egyesült Államok	20,7	66,9	12,4	59,9
Kanada	18,3	68,9	12,8	70,2
Mexikó	31,7	63,2	5,1	16,1
Ausztrália	19,6	67,3	13,1	66,8
Új-Zéland	22,1	66,0	11,9	53,8

Gyermekvállalás „közgazdaságtana”

A gyermeknevelés, gyermekvállalás bőséges irodalmából egy nagyon periférikus, de megítélésem szerint tartható és sikeres elméleti ágat, a gyermekvállalás közgazdaságtanát kívánom röviden ismertetni.

A gyermekek felnevelése költségekkel jár. E kiadások nagy részét a szülők viselik közvetlenül, adóbefizetéseken keresztül a társadalom más adófizető tagjai is hozzájárulnak ehhez. A gyermeknevelés költségei közvetett és közvetlen költségek, melyek egy része pénzbeni, másik része pedig nem pénzbeni. A közgazdasági elmélet azt állítja, hogy a szülők nyilvánvalóan azért vállalják ezeket a költségeket, mert a gyermekek örömet okoznak, illetve hasznot hoznak számukra. Ezek többsége nyilvánvalóan nem pénzbeni. A közgazdasági elmélet a gyermekvállalást ezen hasznok optimalizálásaként elemzi. A gyermekeket jószágként írja le, a család nagyságának változására relatív árak és a jövedelem hat. A termékenység csökkenése a gyermekek iránti kereslet csökkenését jelenti ebben az elméleti keretben. Több párhuzamos folyamat zajlik melyek mintegy „peremfeltételekként” működnek, a gyermekek értéke csökken a gyermek háztartásban betöltött szerepének mérséklődése miatt, a társadalombiztosítási rendszerek csökkentik a gyermekek kötelezettségeit saját szüleik irányába, a társadalombiztosítás jövedelmet csoportosít át azokhoz, akik nem neveltek gyermeket, vagy nem neveltek „megfelelő minőségű” gyermeket, a közszolgáltatások és társadalmi juttatások elterjedése csökkenti a gyermekvállalás költségeit.

A gyermekvállalás mikroökonómiai modelljeit két fő gondolat köré szokás csoportosítani:

1. A gyermek a szülők számára önérték közgazdasági metaforával élve tartós fogyasztási cikk.
2. A gyermek tőkejószág, a szülők a gyermekvállalást a gyermektől későbbiekben visszakapható transzferek (gyermekmunka, időskori gondoskodás stb.) alapján mérlegelik.

Költségként többnyire az alábbiakat szokás figyelembe venni:

1. Háztartás és az otthoni munkavégzés költsége.
2. A gyermeknevelés költsége, különös tekintettel a nők növekvő munkaerőpiaci szerepvállalására.
3. Az oktatás költségei. (Beleértve a gyermekek oktatásra fordítandó szülői idő nagyságát.)
4. Adók, melyeket a gazdaságilag aktív szülők is viselnek.

Nyilvánvaló, hogy a valós gyermekvállalási döntésekben ezernyi más motívum is szerepet játszik, az embereket vezérlő értékek a környezetnek való megfelelő vágya, stb. Mi a későbbiekben e mikroökonómiai modell érvelése mentén fogunk eljárni.

Az időskori biztonság megközelítéssel szemben döntő érv, hogy gyakorta a gyermekek, mint befektetés hozama negatív, valamint a gyermekvállalás időszakában még az időskor oly távolinak tűnik, hogy a gyermekvállalás azonnali költségei ezt az időpreferenciát szükségképpen elnyomják.

A fenti szempontok összevetéséből úgy tűnhetne, hogy amennyiben a gyermekvállalás költsége nő, akkor csökkenne a termékenység, és amennyiben nő a jövedelem, úgy a családok több gyermeket vállalnak. (Ez utóbbinak mintha ellentmondana az a folyamat, hogy az utóbbi 150 évben általában a fejlett világban a családok vagyoni helyzete javult, miközben a termékenység radikálisan csökkent.) Becker felvetette annak jelentőségét, hogy a magasabb jövedelmű és iskolázottabb családok előnybe helyezik a minőség szempontját a mennyiséggel szemben, azaz a vagyonosodó szülők a gyermekek humán tőkéjébe ruháznak be, semmint, hogy több gyermekük legyen. E szerint az érvelés szerint a család nagysága és a gyermekek minősége helyettesíti egymást: gyermekszám csökkenésével a szülők a megszületett gyermekekre több pénzt és energiát fordítanak. Ez azt jelenti, hogy a gazdagabb szülők ugyan magasabb jövedelműek, de átlagosan többet költenek gyermekeikre, ami a gyermeknevelést relatíve megdrágítja. E gondolatmenetet röviden összegezve: Ha a tőkepiacot kifejlett változatában vizsgáljuk, ahol a tőke szabadon kölcsönözhető, akkor a háztartások erre különbözőképpen reagálnak. Lesznek olyan háztartások, amelyek a gyermekek minőségi szempontjait részesítik előnyben, így ezekben a termékenység csökkenni fog, míg más típusú háztartásokban a termékenység egyértelműen növekszik. Az, hogy a két típusú háztartás aránya milyen egy társadalomban dönti el, hogy összességében milyen lesz az eredmény.

Becker, Caldwell, Cigno elemzései nagyfokú leegyszerűsítéssel a következőkben foglalhatók össze:

1. Az adók növelik a gyermeknevelés költségeit.
2. A támogatások csökkentik a gyermeknevelés költségeit.
3. Tradicionális társadalmakban a gyermekmunka kihasználható, ezért értékesebb a gyermek, mint a modern társadalmakban.
4. A többgyermekes nők hajlamosabbak az otthon végzett munka végzésére.
5. A gyermekszám nagymértékű csökkenése társul az oktatási kiadások és egyéb, a gyermekek „minőségének” növelését jelentő kiadásokhoz.

6. A gyermekek családon belüli alkupozíciója javult a modern társadalmakban. Csökkent a felnőtt gyermekektől az idős szülők felé történő direkt jövedelem átcsoportosítás.
7. A gyermekek fogyasztásának növekedése csökkenti a termékenységet.

Összefoglalva a fenti megállapításokat, megállapíthatjuk, hogy a közgazdasági elmélet modelljéből és alapfeltevéseiből amennyiben elfogadjuk ezeket, egyértelműen következik a gyermekszám csökkenése. A kiterjedt társadalombiztosítási rendszerek ezt a folyamatot még inkább felgyorsítják, hiszen két elemet is, amely a tradicionális társadalmakban a magas gyermekszám részbeni okozója volt, kiiktatnak: a gyermekvállalás kényszerét, hiszen ezt részben a családi gazdaság működtetéséhez, részben az időskorról való gondoskodáshoz feltétlen szükség volt (napjainkban számos szerző úgy tekint a nyugdíjrendszerre, mint egy gyermektelenségre vonatkozó biztosításra). A gyermekszám lehetőség szerinti növekedését, hiszen a gyermekekkel kapcsolatos morális kockázatot csak úgy lehet csökkenteni, ha lehetőség szerint több utódot nevelünk fel. A nyugdíjbiztosítás, mely az időskori jólétet részben függetlenítette a saját gyermekek jövedelem transzfereitől, ezt a kényszert megszüntette.

Gondolatmenetünkéből világos, hogy a különböző típusú gyermeknevelési ösztönző elemek, illetve szociális juttatások másként kell, hogy érintsenek különböző társadalmi helyzetű családokat. Ugyanaz a juttatás csomag bizonyos társadalmi rétegekben születésszám csökkentő, míg más társadalmi rétegekben születésszám növelő hatású lesz. (a fentiek illusztrálja a 6., Táblázat és az 1., 2., 3. Ábra. Az idevonatkozó irodalmat kiválóan áttekinti Gál Róbert Iván (2003) (7., Táblázat).

A generációk közötti állami újraelosztás.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszereket szokás, a generációk közötti újraelosztás elemeiként vizsgálni. Ebben az elméleti keretben is rámutathatunk arra, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek csökkentik az egyének gyermekvállalási motiváltságát.

Nyugdíjrendszerek és államadósság.

Az államadósságot úgy is tekinthetjük, mint az elkövetkező generációk ajándékát a jelenleg élők számára. (Hiszen a jelenleg élők fogyasztási lehetőségeit növeli, míg a költségeket az elkövetkező generáció viseli.) A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer is

szemlélhető ebben az elméleti keretben. Számos szerző Becker (1992), Cigno (1996) fogadja el ezt a hipotézist, legalábbis a születésszámokra vonatkozó hatásokat illetően.

Megítélésünk szerint a különbség jelentős. Míg az államadósság nem egy időben folyamatos lánc, hanem a visszafizetésével megszakítható, addig a nyugdíjrendszer egy időben végtelenül folytatódó láncot jelent, melynek megszakítása gyakorlatilag lehetetlen. (Elméletileg ugyan az ígervények itt is kivásárolhatóak, de többnyire léptékekkel nagyobbak, mint az államadósság.)

Attól függően, hogy az adott társadalom milyen típusú nyugdíjrendszert működtet, elméletileg más-más hatása lehet az államadósságra, illetve máshogyan kapcsolható össze az államadóssággal. Elvileg egy tőkefedezeti rendszernek nincs direkt hatása az államadósságra (gyakorlatilag van, a legtöbb fedezet-rendszer tartalékainak jelentős vagy döntő része állampapír, azaz a tartalékait ugyan úgy adóígervények képezik, mint a felosztó-kirovó rendszerben).

Amennyiben az adott társadalomban létezik tőkepiac, a nyugdíjrendszer bevezetése még egy pótlólagos hatást jelent a termékenységre. A tőkepiaci beruházások is kockázatosak, de a gyermekneveléssel kapcsolatban is jelentkeznek kockázatok, azaz a felnevelt gyermekek képesek, vagy hajlandók lesznek szüleikről gondoskodni. Ebben az esetben a kockázatkerülő szülők keverik a kockázatokat, s mindkét irányban beruházással élnek. Ebből az következik, hogy csökken a születésszám. A nyugdíjbiztosítás bevezetése csökkenti a tőkepiac kockázatait, azaz a széleskörűen kiterjedt és államilag garantált nyugdíjbiztosítás még egy pótlólagos hatást jelent a születésszám csökkenése irányába. (Elméletileg ellentétes hatások is keletkeznek, hiszen a nyugdíjbiztosítás következtében a megtakarítási hajlandóság csökken, így az elkölthető jövedelem nő, amelynek elméletileg növelnie kellene a születésszámot. Másfelől a nyugdíjbiztosítás csökkenti a megtakarításoknak a piaci kamatoktól való függését. Ez elvileg szintén az elkölthető jövedelmet növeli, és ezért növelnie kellene a születésszámokat.) A tapasztalatok szerint az előbbi hatás jelentősebb az utóbbiaknál. Az utóbbi időben a fenti neoklasszikus közgazdasági megfontolásokat szokás kiegészíteni a szülők és/vagy a gyermekek altruizmusával.

Összefoglalás

A tanulmányban leírtakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy nem csupán az időskori nyugdíj elterjedése hat csökkentően a termékenységre, hanem fordítva, a csökkenő termékenység is oda vezet, hogy növekszik az igény az időskori nyugdíj bevezetésére. (Ajánlom az olvasók figyelmébe Bismarck 1883-ban elmondott Reichstag előtti beszédét.)

Erre vonatkozóan több ok is lehetséges. A csökkenő gyerekszám a szülők korosztálya számára rontja az időskori ellátás esélyét. A gyermekek generációja számára az egy főre kifizetendő támogatási összeg nő, tehát érdekeltség teremődik arra, hogy másokkal megosszák a terheket, azaz a társadalombiztosítás kiterjedjen. A csökkenő gyermekszám rontja a szülők esélyeit a családon belüli pozíció fenntartására, amennyiben több gyermekük van. A csökkenő termékenység miatt a generációs arányok is megbomlanak, az idősek aránya nő, a fiatalabb korosztályoké csökken, így a mindenkori kormányzat az egyre népesebb idős korosztályok érdekeit fogja képviselni. Jól láthatóan a fenti érvelés azt mutatja, hogy egy önmagát erősítő folyamat keletkezik, amely folyamatot mindenképpen szükséges megtörni, Sinn (2005). Az érvelés arra is rámutat, hogy a felosztó-kirovó rendszerek jelen formában történő működése a gazdaság és a termelékenység nem kellő mértékű növekedése esetén problémákat okoz. A felnövekvő generációk ezért egyre kevésbé lesznek érdekeltek a rendszer finanszírozásában, így megindul a kibúvó keresése. Ez részben járulék elkerülést, részben migrációt is jelenthet. (Szokásos érv ilyenkor a fedezett-rendszerek mellett, hogy a tőke sokkal mobilabb, mint a humán tőke, így külföldi investíciók révén e szempontból elvileg a fedezett-rendszerek kevésbé sérülékenyek. Mindenkinek figyelmébe ajánlom azonban azt a tényt, hogy a fedezett-rendszerek portfóliójában döntő részt foglalnak el az állampapírok.)

Amennyiben az előbbieken bemutatott megfontolások igazak, a jelenlegi felosztó-kirovó rendszer mellett egyre súlyosbodó demográfiai problémákkal kell szembenézni. E problémák kezelésére egyesek migrációt javasolnak, más szerzők pedig azt, hogy a nyugdíjrendszert és a gyermekvállalást össze kell kapcsolni, nevezetesen a gyermekes szülők nyugdíjkifizetésének egy részét a felnevelt gyermekek számától és „minőségétől” függővé tenni, a gyermektelenek számára pedig kötelezővé tenni egy erre létrehozott tőkefedezeti rendszerben való részvételt.

Természetesen nem állítottuk azt, hogy a csökkenő termékenység kizárólag a kiépülő társadalombiztosítás következménye. Természetesen sokkal inkább következménye a megváltozott család, gyermek és házassággal kapcsolatos magatartásnak, a nők megváltozott társadalmi szerepének. Mindezek a megváltozott beállítódások megváltoztattak a gazdasági feltételeket is, de a gazdasági feltételek kikényszerített változásai visszahatnak az emberek beállítódásaira. Tanulmányomban ezt a kölcsönös függést szerettem volna bemutatni.

Irodalom:

- Augusztinovicz Mária (1999): A nyugdíj probléma demográfiai és gazdasági alapjai, *Demográfia*, 1999/1-2, 120-133 o.
- Barro, R. Becker G. (1989): Fertility Choice in a Model of Economic Growth, *Econometrica*, 481-508
- Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Becker, G. S., Barro R. J. (1988): A reformulation of the theory of fertility *Quarterly Journal of Economics* vol 103., 1–25. o.
- Boldrin, M. B., Jones L. E. (2002): Mortality, Fertility and Saving *Rev. of Ec. Dynamics*, 775–814. o.
- Börsch-Supan, A. (2001): Six Countries - And No Pension System Alike, Börsch-Supan - Miegel, szerk., 1-12. o.
- Büttner, Th., Lutz, W. (1989) Measuring fertility responses in GDR, IIASA WP 89-37
- Caldwell J. C. (1982): *Theory of fertility Decline.*, Academic Press.
- Cigno, A., (1991) *Economics of the Family*, Oxford, Clarendon Press.
- Cigno, A., and F.C. Rosati (1996), 'Jointly Determined Saving and Fertility Behaviour: Theory, and Estimates for Germany, Italy, UK and Usa,' *European Economic Review*, 40, pp. 1561-1589.
- Cigno, A., L. Casolaro and F.C. Rosati (2000), 'The Role of Social Security in Household Decisions: VAR Estimates of Saving and Fertility Behaviour in Germany,' CESifo Working Paper No. 394, Munich.
- Demény P. (1987) Re-linking fertility behaviour and economic security in old age: A pronatalist reform *Population and Development Review* 13(1): 128-132
- Disney, R. (1996): *Can we afford to grow older? A Perspective on the economics of aging*, MIT Press, Cambridge: Mass.
- Ehrlich, I. and J.-G. Chong (1998), 'Social Security and the Real Economy: An Inquiry into Some Neglected Issues,' *American Economic Review*, 88, pp. 151-157.
- Ehrlich, I. and J. Kim (2001), 'Social Security, Demographic Trends, an Economic Growth: Theory and Evidence from the International Experience,' SUNY Working Paper, Buffalo, mimeo.
- Gál, R. I.: *Apák és fiúk és unokák*, Osiris, 2003.
- Hohm, C. F. : Social security and fertility: an international perspective. *Demography* 12, 629-644
- OECD (2001) , *Employment Outlook*, Paris.
- OECD: *Insurance and Private Pensions Compendium for Emerging Economies (Working P. 2001)*.
- OECD (2005) ,d'Addio A., d'Ercole M.M. *Trends and Determinants of Fertility Rates In OECD Countries*, Paris.
- Prinz, A. (1990) Endogenous fertility, altruistic behaviour across generations and social security systems, *J. Population Economics* 179-192
- Schwartz, C. (1989) Les effets démographiques de la politique familiale en RFA *Population* 44. 395-415
- Sinn, H-W. (2001) The Value of Children and Immigrants in a Pay as you go system *Ifo Studien* 47.
- Sinn, H.-W. (2004b), *Ist Deutschland noch zu retten?*, 8th ed, Berlin, Econ.
- Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. *Demográfia*, 2000. XLIII. évf. 4
- Thompson, L. (1998): *Older and Wiser: The Economics of Public Pension*, Washington, D.C., The Urban Institute Press.
- Werding M. (1998) *Zur rekonstruktion des Generationvertrages*, Tübingen

6., Táblázat Születési Ráták

Év	Ausztrália	Belgium	Kanada	Dánia	Finnország	Franciaország	Görögország	Írország	Olaszország	Új Zéland	Hollandia	Norvégia	Portugália	Spanyolország	Svédország	Svájc	UK	USA
1800				29,9	37,6							27,6			28,7			
1805				32,8	38,4	31,6						29,2			31,7			
1810				30,3	40,5	31,8						26,3			33,0			
1815				34,1	37,5	32,5						29,9			34,8			
1820				31,5	36,6	31,7						33,3			33,0			
1825				31,3	38,5	31,0						34,3			36,5			
1830		32,3		28,9	36,6	29,9						32,3			32,9			
1835		34,0		31,7	34,3	29,9						32,6			32,7			
1840		34,2		30,4	34,7	27,9						27,8			31,4		32,0	
1845		32,2		30,6	35,7	27,9						31,2			31,5		32,5	
1850	36,9	30,0		31,4	35,7	26,8						31,0			31,9		33,4	
1855	39,7	27,7		31,9	35,8	25,0				39,2		33,4			31,8		33,8	
1860	42,6	31,0		32,6	36,4	26,2				41,2		33,3		36,7	34,8		34,3	
1865	42,1	31,6		31,1	34,2	26,5		25,9		41,1		31,9		38,6	32,8		35,4	
1870	38,7	32,7		30,3	36,3	25,9		27,7		42,3		29,2		36,6	28,8	29,8	35,2	
1875	35,9	32,9		31,9	36,6	25,9		26,1		40,2		31,5			31,2	31,8	35,4	
1880	35,2	31,0		31,7	36,5	24,6		24,7		40,8		30,9		35,5	29,4	29,6	34,2	
1885	35,7	30,3		32,5	34,2	24,3		23,5		34,4		31,5		36,3	29,4	27,7	32,9	
1890	35,0	29,0		30,5	32,9	21,8		22,3		29,4		30,4	32,6	34,4	28,0	26,6	30,2	
1895	30,4	28,5		30,3	32,9	21,7		23,3		26,8		30,4	30,0	35,0	27,5	27,3	30,3	
1900	26,7	28,9	27,2	29,7	32,6	21,3		22,7	33,0	25,6	31,6	29,7	30,5	33,9	27,0	28,6	28,7	
1905	26,2	26,2	31,0	28,4	31,8	20,6		23,4	32,7	27,2	30,8	27,1	31,8	35,1	25,7	26,9	27,3	
1910	26,7	23,7	30,4	27,5	31,7	19,6		23,3	33,3	26,2	28,6	25,8	31,7	32,7	24,7	25,0	25,1	29,2
1915	27,1	16,1	31,9	24,2	27,0	11,8		22,0	30,5	25,3	26,2	23,6	32,6	30,9	21,6	19,5	21,9	28,9
1920	25,5	22,2	29,2	25,4	27,0	21,4		22,8	32,2	25,1	28,6	26,1	33,6	29,5	23,6	20,9	25,5	26,9
1925	22,9	16,6	26,1	21,0	23,7	19,0	26,3	20,8	28,4	21,6	24,2	19,7	32,6	29,1	17,6	18,5	18,3	24,1
1930	19,9	18,6	23,9	18,7	21,8	18,0	31,3	19,9	26,7	19,4	23,1	17,0	29,7	28,3	15,4	17,2	16,3	20,6
1935	16,6	15,2	20,5	17,7	19,6	15,3	28,2	19,6	23,4	17,4	20,2	14,3	28,2	25,7	13,8	16,0	14,7	17,9
1940	17,9	13,3	21,6	18,3	17,8	13,6	24,5	19,1	23,5	22,6	20,8	16,1	24,3	24,4	15,1	15,2	14,1	18,6
1945	21,7	15,3	24,3	23,5	25,5	16,2	25,1	22,7	18,3	24,6	22,6	20,0	26,0	23,1	20,4	20,1	15,9	19,7
1950	23,3	16,5	27,1	18,7	24,5	20,5	20,0	21,4	19,6	25,9	22,7	19,1	24,3	20,1	16,5	18,1	15,8	23,0
1955	22,6	16,7	28,2	17,3	21,2	18,5	19,4	21,0	17,7	26,1	21,3	18,5	24,4	20,4	14,8	17,1	15,0	23,8
1960	22,4	16,9	26,7	16,6	18,5	17,9	18,9	21,5	18,1	26,5	20,8	17,3	24,2	21,6	13,7	17,6	17,1	22,7
1965	19,6	16,4	21,3	18,0	17,1	17,8	17,7	22,1	18,8	22,9	19,9	17,8	22,9	20,9	15,9	19,1	18,1	18,3
1970	20,6	14,6	17,5	14,4	14,0	16,7	16,5	21,9	16,8	22,1	18,3	16,6	20,0	19,5	13,7	16,0	16,0	17,4
1975	16,8	12,2	15,8	14,2	13,9	14,1	15,7	21,2	14,8	18,4	13,0	14,1	19,1	18,8	12,6	12,2	12,2	13,6
1980	15,3	12,7	15,4	11,2	13,2	14,9	15,4	21,9	11,3	16,2	12,8	12,5	15,8	15,2	11,7	11,7	13,2	14,9
1985	15,7	11,6	14,9	10,5	12,8	13,9	11,7	17,6	10,1	16,0	12,3	12,3	12,8	11,8	11,8	11,5	13,1	15,0
1990	15,4	12,4	15,2	12,3	13,1	13,4	10,2	15,1	9,8	17,9	13,2	14,4	11,8	10,3	14,5	12,5	13,9	15,8
1993	14,7	12,0	13,4	13,0	12,8	12,3	9,8	13,9	9,4	17,1	12,8	13,8	11,5	9,9	13,5	12,1	12,1	14,7

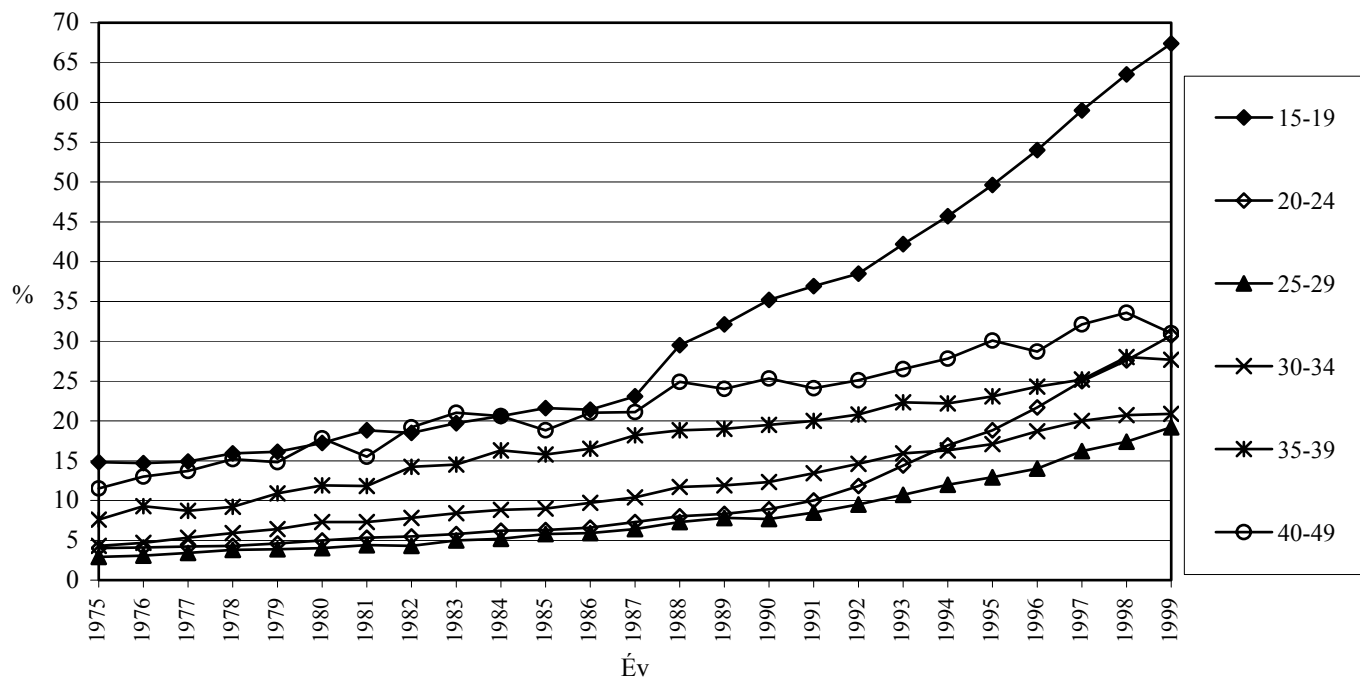
Forrás : Mitchell M., B., R., International Historical Statistics, 1988, New York, Stockton Press

7., Táblázat A nyugdíjrendszer hatása a termékenységre: az aggregált adatokon készült keresztmetszeti elemzések összefoglaló táblázata

Szerzők (év)	Adatok, jellemzői országok száma	Függő változó	Magyarázó változók	Kontroll változók	Eredmények
Friedlander és Silver (1967)	33 ország	1000 főre jutó élveszületések száma	Társadalombiztosítási lefedettség	Egy aktív korúra (15-64) jutó GDP, csecsemőhalandóság, népsűrűség, írástudatlanság	Jelentős, de statisztikailag nem szignifikáns negatív kapcsolat
Hohm (1975)	67 ország	Teljes termelékeny-ségi arányszám	Társadalombiztosítási lefedettség és az ellátás szintje	Csecsemőhalandóság, 1000 felnőttre jutó újságok száma, egy főre jutó GDP	Szignifikáns negatív kapcsolat lefedettség és termékenység között, hiányzó kapcsolat termékenység és ellátási színvonal között
Kelly, Cutright és Hittle (1976)	Ugyanaz az adatbázis, mint Hohm-nál, 3 ország kivételével	Teljes termelékeny-ségi arányszám	A modernizáció mértéke (kompozit index: az újságok 1000 főre jutó telefonvonalak számának logaritmus, az írni és olvasni tudók aránya, a 100 000 főre jutó orvosok száma, a születéskor várható élettartam)	Mint Hohm-nál	Szignifikáns kapcsolat termékenység és modernizáció között, hiányzó kapcsolat termékenység és lefedettség között
Nugent és Gillaspay (1983)	34 mexikói járás, ahol a társadalombiztosítást kiterjesztették a cukornád-termesztőkre	0-4 éves gyermekek száma a termelékeny korú nők számához viszonyítva	A cukorból származó bevétel súlya az összes mezőgazdasági bevételben	A női munkavállalás aránya, írástudatlanság, jövedelem-egyenlőtlenség, egy munkásra jutó jövedelem, vagyonfelhalmozás (nem forgalomképes föld aránya), kommercializálódás (az agrártermelés kereskedelmi forgalomban megjelenő részének súlya)	Szignifikáns negatív kapcsolat minden alternatív regressziós modellben
Entwisle és Winegarden (1984)	48, illetve 52 közepesen fejlett és fejlődő ország	Teljes termékenységi arányszám, illetve nyugdíjkiadások aránya a GDP-hez viszonyítva	Nyugdíjkiadások aránya a GDP-hez viszonyítva, illetve teljes termékenységi arányszám	Születéskor várható átlagos élettartam, írni-olvasni tudók aránya, mezőgazdasági népesség aránya, Mauldin-Berelson-index, egy aktív korúra jutó GDP logaritmus, korábbi kormányzati intézkedések a születésszám csökkenésére (bináris)	Szignifikáns negatív kapcsolat a nyugdíjrendszer kiterjedtsége és a termékenység között és szignifikáns negatív kapcsolat termékenység és a nyugdíjrendszer kiterjedtsége között

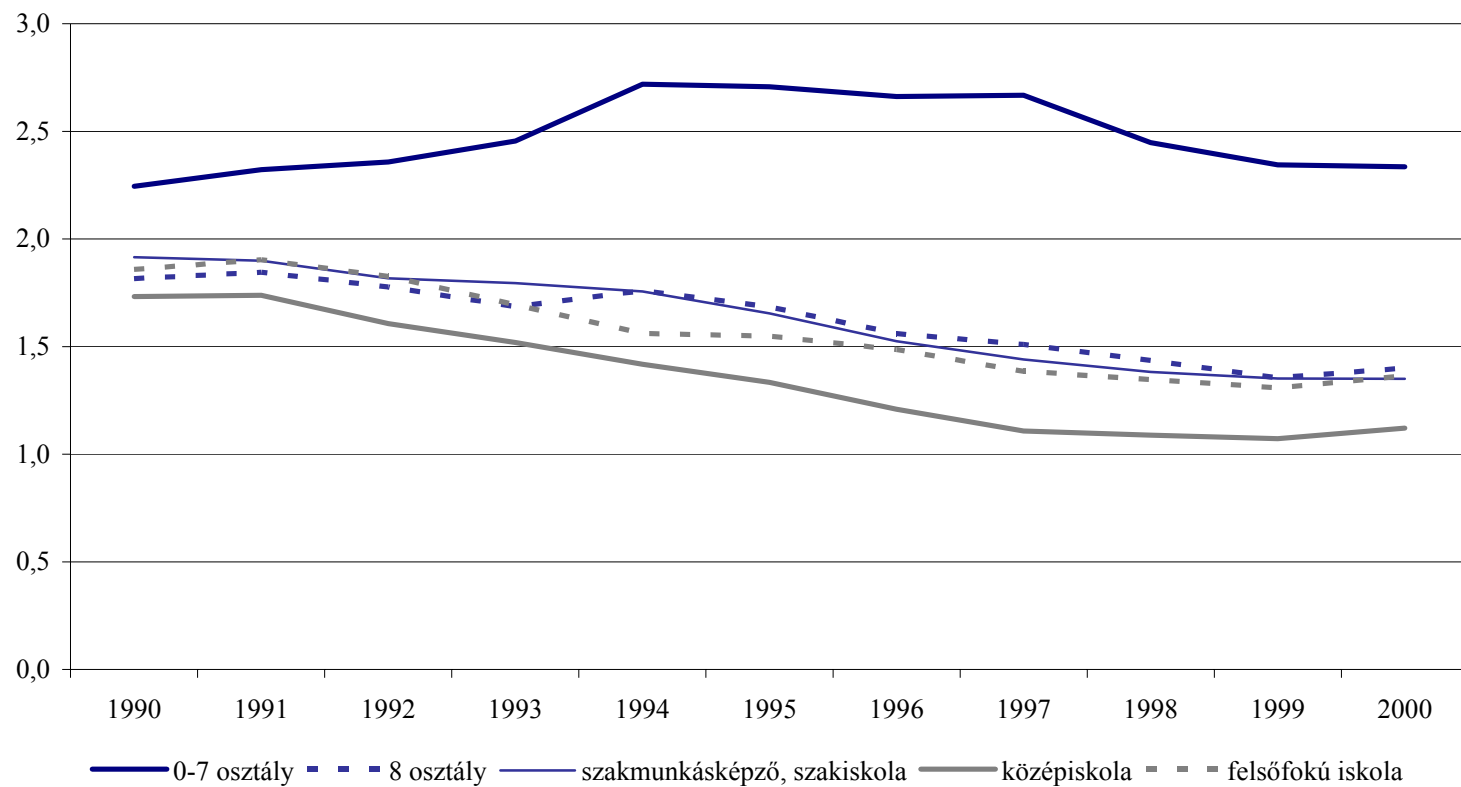
Forrás: Gál Róbert Iván: Apák és Fiúk és Unokák, 2003., Budapest, Osiris, 50.o.

1.,Ábra A házasságon kívül születettek aránya az anya korcsoportja szerint, 1975–1999

Forrás: Demográfiai évkönyv, KSH Budapest, 1999: 89. old.

2.,Ábra A teljes termékenységi arányszám az anya iskolai végzettsége szerint

3.,Ábra A teljes termékenységi arányszám az anya iskolai végzettsége szerint, kohorszonként

